

70 jaar
bevrijding

Verhalen
van **ouderen**
uit gemeente
Lingewaal

VRIJ vertaald

Voorwoord

In ieder mens leeft een schat aan verhalen,
hoe ouder de mens hoe groter de schat.

Met trots presenteren wij u het negende boekje uit de serie Vrij Vertaald. Een verzameling van verhalen rondom de bevrijding, ooggetuigenverslagen van ouderen uit de gemeente Lingewaal. Als een reizend circus gaat Vrij Vertaald door Rivierenland, aan het eind van 2015 zal er van alle 10 gemeenten in Rivierenland zo'n boekje zijn. Onze theaterman Leslie Oostveen interviewt hiervoor ouderen uit heel de regio. Hij ontlokt hen verhalen en begeleidt hen in de presentatie daarvan. Schrijver Henk Fonteyn destilleert uit de interviews compacte verhalen, maar wel zo dat het verhalen met impact zijn. Het is dit jaar 70 jaar geleden dat Rivierenland werd bevrijd, dus is het nu de hoogste tijd om de verhalen veilig te stellen. Niet de grote wereldgeschiedenis maar de persoonlijke beleving van de Rivierenlanders. Rivierenland is bovendien een uniek gebied omdat de frontlinie een half jaar lang dwars door het gebied heeft gelopen en er daardoor grote belevingsverschillen zijn tussen de Rivierenlanders van boven en die van onder de Waal.

Onderdeel van Vrij Vertaald is dat de verhalen van de ouderen worden doorgegeven aan de nieuwe generatie. We laten scholieren kennis maken met de ouderen en hun verhalen, en vragen deze jongeren een eigen kunstzinnige invulling aan deze verhalen te geven. De ouderen vertellen hun verhalen aan de jongeren, de jongeren vertalen deze verhalen naar hun eigen belevingswereld en presenteren hun versie daarna weer aan de ouderen. De cirkel tussen de generaties is daarmee rond. Het is geweldig fijn dat we als organisatie van Vrij Vertaald mochten samenwerken met, Zorgcentrum Avondlicht Herwijnen, School met de Bijbel, Historische Vereniging Den Ouden Dijk Herwijnen en al de mensen die achter de schermen dit project hebben mogelijk gemaakt.

Wij wensen dat het lezen van dit boekje u net zo veel voldoening geeft als wij ervaren hebben bij het organiseren van dit project.

Hans van Gemert - Projectleider Vrij Vertaald

Inhoud

1. Rotmof! Kaaskop! – Adriana Heikoop	4
2. Zelfs buiten hoorden we Hitler's' gebral – Jo van Zante	7
3. Ik heb altijd angst voor brand gehouden – Riek Bonnes	10
4. Voor die V1's waren we bang hoor! – Lies Ekelmans	13
5. Bij onraad ging ik onder de vloer – Bertus de Groot	16
6. Wij hebben altijd afstand bewaard – Arina van der Wal	19
7. Ik kon de hele oorlog ongehinderd doorwerken als smid – Alie van der Meijden	22
8. Wat oorlog was, wisten we niet – Bram Groen	25

Vrij Vertaald is een project waarbij ouderen worden gestimuleerd om verhalen te vertellen rondom het thema 70 jaar bevrijding. Deze verhalen worden doorgegeven via een presentatie aan een groep leerlingen van een middelbare school. De leerlingen van deze school gaan aan de slag met de verhalen. Het is de bedoeling dat de leerlingen de verhalen op een kunstzinnige manier gaan "vertalen", bijvoorbeeld door middel van een schilderij, gedicht of liedje. De leerlingen presenteren hun vertaling van de verhalen aan de ouderen.

Vrij Vertaald is een initiatief van Cultuur- en Erfgoedpact Rivierenland en wordt gecoördineerd door het Servicepunt Amateurkunst. Met Cultuur- en Erfgoedpact werken gemeenten en provincie samen aan de versterking van kunst en cultuur in de Gelderse regio's.

Cultuur- en Erfgoedpact Rivierenland bestaat uit de gemeenten Buren, Culemborg, Geldermalsen, Neder-Betuwe, Neerijnen, Maasdriel, Lingewaal, Tiel, West Maas en Waal en Zaltbommel.

Rotmof! Kaaskop!

Adriana Heikoop - 90 jaar

Mijn jongste zusje, Jantje, is in 1941 geboren. Ik was toen al zestien en had kort daarvoor mijn diploma huishoudschool in Leerdam behaald. Daarmee was mijn schooltijd voltooid. Er was werk aan de winkel thuis! Mijn vader was smid en tevens fietsenmaker, en we hadden daarnaast een winkeltje met in huishoudelijke artikelen. En er moesten kleren genaaid en versteld worden, want in die schaarse tijd moest je handig en vindingrijk zijn.

Van de oorlog zelf heb ik al met al minder gemerkt dan van de spanning die er in de maanden vóór het uitbreken van de oorlog heerste. Dat kwam door de vele Nederlandse soldaten die in Leerbroek bij de boeren werden ingekwartierd, met hun paarden. In de smederij van mijn vader kwamen al gauw drie extra mensen werken, twee soldaten die in het burgerleven ook smid waren en een fietsenmaker. De militairen lieten bij ons hun paarden beslaan en hun rijwielen onderhouden.

In de oorlogsjaren hebben er geruime tijd twee Duitse soldaten bij mijn vader in de smederij gewerkt. Ze sliepen bij onze buurvrouw die alleen was en dus ruimte genoeg had, en overdag waren ze in de smidse. Het waren aardige jongens, eentje kwam uit Wuppertal, de ander uit Neurenberg. Ze waren dol op Jantje, die toen een jaar of twee was. Dan zat ze bij één van die mannen op de knie en dan zei ze: jij bent een rotmof! En dan zei hij: “En jij bent een kaaskop!” Ik weet nog hoe die jongen uit Wuppertal –hij was maar een paar jaar ouder dan ik!- ontzettend bezorgd was over zijn ouders, toen de Engelsen zware bombardementen op de stad hadden uitgevoerd. Hij hoorde maar niets van hen!

5

Handtekening van den houder
Signature du titulaire — Signature of bearer

Naam: Adriana Heikoop

Roepnaam: Adriana

Geboortedatum: 28-7-1925

Geboorteplaats: Leerbroek

Ze hadden een klein radiootje en dat brachten ze vaak mee, dan mochten we ook luisteren. Zij zeiden altijd dat ze de berichten van hun eigen nieuwsvoorziening met een grote korrel zout namen en ze lieten zelfs toe dat wij op Radio Oranje afstemden!

Het was op een winterse maandagmorgen in februari 1945 dat ik met mijn vader op de fiets op weg was naar Acquoy. We konden namelijk in Leerbroek geen meel krijgen en mijn vader kende in de omgeving van Acquoy en Rhenoy wel wat boeren met wie hij af en toe wat kleine ruilhandel deed. Fietsonderdelen voor tarwe bijvoorbeeld. Hij had zelf op zolder een apparaatje in elkaar geknutseld waarmee we het graan konden malen en dan lieten we de bakker op het dorp er vers brood van bakken.

Rotmof! Kaaskop!

Adriana Heikoop - 90 jaar

Toen we bij Leerdam de dijk naar Acquoy op wilden gaan, werden we tegengehouden door Duitse soldaten. We moesten onze fietsen tegen de dijk leggen en we werden naar de garage van Klein in Asperen gedirigeerd. Daar was het tjokvol mensen, allemaal onthutst en onzeker over wat ons te wachten stond. Al gauw bleek dat er een grote razzia gaande was. Er kwam een Duitser die luidkeels aanwijzingen gaf en al snel waren de mannen en vrouwen gescheiden, waarna vervolgens alle mannen eruit gehaald werden die de geschikte leeftijd hadden om in Duitsland te werk gesteld te worden. Ik klemde me aan mijn vader vast, maar hij had gelukkig een Ausweis en mocht zich bij de gelukkigen voegen die naar huis konden.

Terugkijkend op die oorlogsjaren heb ik gemengde herinneringen. Soms was het, hoe vreemd het mag klinken, zelfs gezellig. We schaatsten in het donker en dan kwamen ook de jongens die in het dorp waren ondergedoken voor de Arbeitseinsatz het ijs op! Maar anderzijds: voor een meisje in de lente van haar leven was er weinig. Je kon bijvoorbeeld nooit eens een leuk nieuwe jurkje kopen, want er was niets verkrijgbaar! Maar je leert daardoor wel weer om van bijna niets het beste te maken en te roeien met de riemen die je hebt. Van die instelling heb ik mijn leven lang profijt gehad.

Zelfs buiten hoorden we Hitlers' gebral

Jo van Zante - 87 jaar

Wij woonden aan de Waaldijk, bij de Wiel, voorbij de oude Hervormde kerk. Die plek is van belang in mijn herinnering, want vanaf die dijk heb ik van alles gezien!

De eerste oorlogsjaren verliepen voor ons heel rustig. Ik werkte bij mijn vader op de boerderij. Stukken minder rustig werd het na de geallieerde landing op de Normandische kust en vooral na de Slag bij Arnhem in september 1944. De geallieerde troepen lagen toen aan de Maas, de Duitsers hadden zich teruggetrokken en lagen aan de Waal. In de winter van 1944 kwamen de evacuees onze kant uit, maar ook kregen we Duitsers ingekwartierd. En er kwamen talloze hongerige mensen uit de randstad bij ons aan. Er sliepen er bijna elke nacht wel bij ons in het achterhuis. Onder de Duitsers waren er velen die allang de buik vol hadden van Hitler en zijn nazipropaganda. Ik weet nog dat er een commandowagen in de buurt van ons huis stond en dat de inzittenden naar de Duitse radio luisterden.

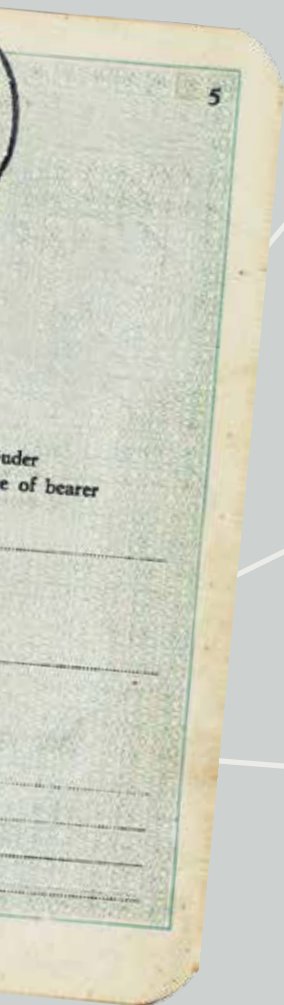
Zelfs buiten hoorden we Hitlers' gebral. Op zeker moment ontstond er ruzie onder die Duitsers en een van hen werd zo kwaad dat hij uitstapte, de accukabels doorknipte en de accu op straat smeed. Ik zag dat en vroeg: 'Mag ik die hebben?' Dat mocht. Ik heb hem mee naar huis genomen en een handige kameraad heeft tussen de twee polen een autolampje gemonteerd. Er was allang geen stroom meer, maar wij hadden weer licht! Niet voor lang, want die accu was na een weekje wel leeg. Nu hadden we een adresje in Gorkum waar hij opgeladen kon worden. Daarvoor moesten we de accu meegeven aan de veerbaas van de pont bij Sleeuwijk. Dat ging de eerste week goed, maar de week daarop kwam de accu niet meer terug. Wat bleek: er waren Duitsers op de pont die hem hadden zien staan en hem herkend hadden als Duits militair eigendom. De veerbaas heeft moeten praten als Brugman om niet gearresteerd te worden op beschuldiging van diefstal en sabotage!

Zelfs buiten hoorden we Hitlers' gebral

Jo van Zante - 87 jaar

Rond Kerst 1944 kwamen er drie Duitsers, een wachtmeester en twee soldaten terug van hun stellingen. Zij waren afgelost en konden even bijkomen. Onderweg hadden ze een haas geschoten en ze vroegen mijn moeder een pan om het beestje te braden. Gedrieën stonden ze buiten rond het vuur en dat leek mij een mooie gelegenheid om eens in hun kamer rond te snuffelen. Wat dacht je: daar hing een holster met een pistool erin! Ik wist niet hoe snel ik het moest pakken en rende weg om het ergens te verstoppen. Tot ik eensklaps tot bezinning kwam. We hadden gehoord over de razzia van Putten, begin oktober, en ik realiseerde me ineens dat mijn vader hoogstwaarschijnlijk aansprakelijk zou worden gesteld en misschien wel in levensgevaar zou geraken. Ik wist niet hoe snel ik weer naar die kamer moest rennen en holster met pistool moest terughangen! Gelukkig ben ik niet betrapt!

5

uder
e of bearer

Vanaf de Waaldijk heb ik maanden daarvoor, op een mooie zonnige middag, gezien hoe drie Duitse patrouilleboten ter hoogte van het Brakelse veer werden aangevallen door Engelse Spitfires. Er ontstond een hevig vuurgevecht, want de Duitsers schoten terug, maar ze moesten het uiteindelijk afleggen. Twee van de drie boten zochten hun toevlucht bij de Loevenstein Steenfabriek. Ik op mijn fietsje erheen om te kijken hoe ze eraan toe waren. Het bleek dat één van die twee boten een voltreffer in de munitievoorraad had gekregen. Het hele bovenste deel was weggevaagd en er waren meerdere gesneuvelden en gewonden aan boord. De mannen waren zo van streek dat ze ons niet eens wegjoegen.

Hoewel de vele luchtgevechten ook wel iets sensationeels hadden voor een jonge jongen, waren de gevolgen menigmaal verschrikkelijk. Een neergehaalde Engelse jager heeft zich brandend in het huisje van een boerenknecht, Bertus van der Meijden, en zijn gezin geboord. Hijzelf en de twee dochtertjes Leentje en Mijntje zijn in de vlammen en het puin omgekomen. Ik zag vanaf de dijk zijn verkoold lichaam liggen door het open zijraam. Dat vergeet ik nooit meer.

3

Ik heb altijd angst voor brand gehouden

Riek Bonnes- 84 jaar

Ik ben een schipperskind. Tien dagen na mijn geboorte in het Academisch Ziekenhuis in Utrecht waren mijn moeder en ik alweer aan boord. Er waren al twee broers boven mij, na mij kwamen er nog twee bij en twee weken na de bevrijding, op 20 mei 1945, is mijn zusje geboren. We sliepen met z'n allen in het vooronder, in een soort bedsteetjes. Ik vond het een fijn leven.

Toen de oorlog uitbrak, lagen we in De Lemmer. Eigenlijk had ik toen de leeftijd om naar het schippersinternaat te gaan, maar dat werd gesloten, en zo kwamen ook mijn oudere broers weer aan boord. Gevolg was dat ik vanwege de oorlog eigenlijk heel weinig onderwijs heb genoten. Dat heb ik later nog vaak betreurd, want ik had graag in de zorg willen werken.

Ik weet nog heel goed dat we in 1942 onder gewapend Duits konvooi over het IJsselmeer naar Amsterdam voeren. Wij kinderen zaten uit voorzorg in het ruim. Mijn vader had van de bezetter de opdracht gekregen om meubels van gedeporteerde Joden naar Duitsland te vervoeren. Hij had het daar moeilijk mee, dat weet ik nog wel, maar als hij het niet deed, waren we ons schip en daarmee onze broodwinning kwijt geweest.

4

SIGNALEMENT — DESCR

Plaats en datum van geboorte
Lieu et date de naissance
Place and date of birth

Woonplaats
Domicile
Domicile

Gelaatsvorm
Visage
Face

Kleur der oogen
Couleur des yeux
Colour of eyes

Kleur der haren
Couleur des cheveux
Colour of hair

Bijzondere kenteekenen
Signes particuliers
Special marks

RIPTION.

Wittgenboote - femme - wife.

Stempel

Handteekening van den houder
Signature du titulaire - Signature of bearer

Naam: Hendrika Bonnes

Roepnaam: Riek

Geboortedatum: 29-12-1930

Geboorteplaats: Utrecht

In juli 1943 lagen we in Hamburg, toen de stad zwaar gebombardeerd werd door de geallieerden. Het was verschrikkelijk, we hebben drie dagen en nachten in een schuilkelder doorgebracht. De hele stad rondom ons was één vuurzee en ons schip is volledig uitgebrand. Het was heel angstig, en mijn moeder raakte nog lelijk gewond toen onder het bommengeweld één van de deuren van de schuilkelders kapot sloeg en zij een stuk tegen haar been kreeg! Het is een wonder dat we het overleefd hebben. Mijn leven lang heb ik een grote angst voor brand gehouden. En als ik op de televisie iets van geweld zie, gaat ie meteen uit!

Ik heb altijd angst voor brand gehouden

Riek Bonnes- 84 jaar

Na het bombardement zijn we op een sleepbootje over de Elbe naar een dorpje ergens boven Hamburg gebracht. We kwamen bij een boerenfamilie terecht, waar we drie dagen in de schuur hebben geslapen. Die mensen zijn ontzettend goed voor ons geweest! Daarna zijn we per trein van Hamburg naar Gorinchem gereisd. Een eindeloze tocht omdat de trein onderweg regelmatig lang stilstond. Mijn vader was in Gorkum geboren. Zijn ouders woonden er nog, dus daar was een netwerk om op terug te vallen, nu we ons schip kwijt waren.

We belandden uiteindelijk in een leegstaand huisje in Schelluinen, waarvan de mannelijke bewoner was ondergedoken en zijn vrouw en kindje bij familie ingetrokken waren. Maar we hadden niets dan de kleren die we aan ons lijf hadden. En er was ook niets te krijgen! Mijn moeder heeft alles bij elkaar moeten scharrelen, huisraad, kleding, alles. Zelf moest ik al snel gaan werken om wat extra brood op de plank te brengen. Bij een boer in de buurt: melkbussen schrobben en de stallen aanvegen. Ik was 14! Nee, een jeugd heb ik nooit gehad. Mijn moeder werd al snel ziekelijk en zoals dat gaat ... ik als enige meisje in een mannenhuishouden draaide al snel voor de complete huishouding op! En er was niks, je had niks, je moest van niks rond zien te komen. En het is nog gelukt ook! Maar het was een ellendige, armoedige tijd.

Voor die V1's waren we bang hoor!

Lies Ekelmans - 94 jaar

Ik sliep nog op die 10e mei van 1940. Het geknal van afweergeschut en het vliegtuiggebrom wekten me rond een uur of vier. Hitler had weliswaar beloofd onze neutraliteit te respecteren, maar ik snapte meteen dat hij die belofte geschonden had. Verder had ik weinig benul van wat oorlog betekende. We merkten er trouwens die eerste jaren weinig van. Mijn vader had een gemengd boerenbedrijf met grasland langs de rivierdijk en binnendijs akkerland, en alle seizoensarbeid ging gewoon door. Op een boerenbedrijf kun je noodzakelijke handelingen als zaaien en poten nou eenmaal niet uitstellen!

Naarmate de jaren verstreken en het tij voor de Duitsers keerde, zagen we natuurlijk wel die enorme aantallen Engelse bommenwerpers en jachtvliegtuigen, die het op het Ruhrgebied gemunt hadden. De Waal was een uitstekende wegwijzer. We keken nogal eens omhoog. In 1943 was ik op de akker aan het werk, toen zo'n bommenwerper brandend op de terugweg

boven Kedichem in stukken brak en omlaag stortte. Alle zeven bemanningsleden zijn daarbij omgekomen. Ook heb ik gezien hoe de Engelsen met lichtspoor-munitie zo'n Duitse V1 uit de lucht schoten. Voor die V1's waren we bang hoor, die konden zomaar ineens neerstorten. Er is er in het veld bij Asperen ook eentje neergekomen. Maar het was een mooi gezicht om te zien hoe deze werd neergehaald, met al die blauwe en groene lichtsporen in de lucht.

In januari 1945 kregen we in de voorkamer inkwartiering van maar liefst zeven Duitsers. Geen kwaai luit, ze lieten alles keurig achter toen ze weggingen. Één van hen, een zekere Müller, hielp ons zelfs bij het dorsen, dat moest in die dagen allemaal handmatig want we hadden geen stroom meer. Koeien melken in de donkere wintermaanden gebeurde bij het schaarse licht van een paar stormlantaarns. We hadden vaak ook niets meer te roken en die Duitsers deelden hun shag met ons.

Voor die V1's waren we bang hoor!

Lies Ekelmans - 94 jaar

Ik had, omdat ik in de voedselproductie werkte en ook voedsel transporteerde met paard en wagen, een Ausweis waardoor ik gevrijwaard was van dwangarbeid in Duitsland. Daarmee ben ik de oorlogsjaren ongehinderd doorgekomen. Maar vrij waren we niet. Op een avond stonden we in de schemering met de buurman te praten. Het was al spertijd, na achten dus, maar we dachten dat we daar wel een beetje de hand mee konden lichten. Ineens komt er zo'n Duitser in veldgrijs aan: 'Was machen Sie auf der Strasse?' Wij: 'We maken een praatje met de buurman.' Om kort te gaan: we moesten ons persoonsbewijs inleveren en kregen orders, ons de volgende morgen om acht uur stipt bij de Ortskommandantur in gebouw Kerkestein in Herwijnen te melden. Daar konden we de hele dag hout zagen! Die Duitsers hadden, net als wij, gebrek aan brandstof en op deze manier hadden ze goedkope mankracht om voor hun brandhout te zorgen. Een echt beroerde dag was het overigens niet. Er liepen wat oudere militairen die allang genoeg van de Krieg hadden en we mochten regelmatig op ons hakblok zitten om een sigaretje te roken.

Echt schokkende herinneringen heb ik niet. En zeker als je bedenkt dat veel jonge mannen van mijn leeftijd als dwangarbeider hebben moeten werken of hebben moeten onderduiken, heb ik het eigenlijk heel goed gehad. Maar toch was het geen fijne tijd: er was tekort aan van alles, je had geen fiets, of eentje met massieve banden, je moest elke avond op tijd binnen zijn, alles was donker want er was geen stroom. En natuurlijk heb ik in de laatste hongerwinter de enorme ellende van al die mensen uit de grote steden gezien. Er sliep elke nacht een heel koppel in onze schuur en mijn moeder kookte in een grote ijzeren pot tarwemeelpap voor ze. Die schrokken ze dan weg, zo'n honger hadden ze. En vaak werden ze er dan weer ziek van, omdat hun maag niet meer aan stevig eten gewend was.

SIGNALEMENT — DESCRIPTION.

Plaats en datum
van geboorte
Lieu et date de
naissance
Place and date
of birth

Woonplaats
Domicile
Domicile

Gelaatsvorm
Visage
Face

Kleur der oogen
Couleur des yeux
Colour of eyes

Kleur der haren
Couleur des cheveux
Colour of hair

Bijzondere kenteekenen
Signes particuliers
Special marks

Echtgenoot - femme - wife.

Stempel

Handteekening van den houder
Signature du titulaire — Signature of bearer

Naam: Elisa Ekelmans

Roepnaam: Lies

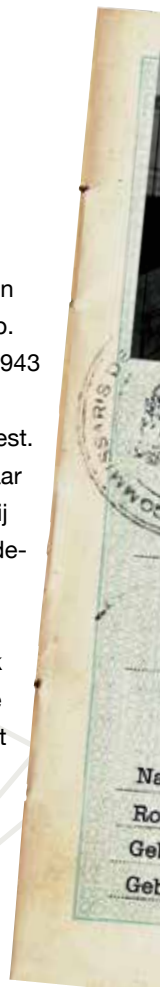
Geboortedatum: 27-7-1921

Geboorteplaats: Vuren

Bij onraad ging ik onder de vloer

Bertus de Groot - 92 jaar

In 1941 behaalde ik in Gorkum mijn MULO-examen. Mijn vader was gemeenteontvanger in Heukelum en via zijn netwerk regelde hij voor mij een plek als volontair op het gemeentehuis in Schoonrewoerd en in Hei en Boeicop. De winter van '41/'42 was streng en ik zie mezelf nog over de bevroren Linge naar Schoonrewoerd fietsen! In 1943 kreeg ik mijn eerste betaalde baan als gemeenteambtenaar, in Kedichem. Dat heeft niet lang geduurd, want ik was intussen gekeurd voor de Arbeitseinsatz en het zag ernaar uit dat ik als dwangarbeider naar Duitsland moest. Toen is mijn broer Kees voor me in actie gekomen. Hij was 15 jaar ouder dan ik en al jaren lang het huis uit. Maar hij voelde een bijna vaderlijke verantwoordelijkheid voor mij en mijn zusje, de twee nakomertjes in ons gezin. Bij het uitbreken van de oorlog werkte hij bij de havendienst in Rotterdam. Hij is getuige geweest van het bombardement op de stad en koesterde een felle weerzin tegen de Nazi's die zich uitte in actieve deelname in het verzet. Hij wist familie in Elst over te halen, mij als onderduiker in huis te nemen. Ik herinner me nog hoe ik daarom op een zomerdag in 1943 naar Elst fietste, met een rieten koffertje achterop. Ter hoogte van de Molenpoort in Wijk bij Duurstede zag ik vanuit een ooghoek Duitse militairen verderop in de straat. Ik weet niet hoe snel ik over die lange kale dijk van Wijk naar Amerongen ben gereden, maar ik weet wel dat ik heel hard gefietst heb! Tegen het einde van dat jaar ben ik teruggegaan naar Heukelum en heb tot het einde van de oorlog thuis kunnen blijven. Als onderduiker! Ik werkte wel zo af en toe bij een boer, om een paar grijpstuivers te verdienen, maar ik moest waakzaam blijven. Als er onraad dreigde, een razzia of huiszoeking, werd ik tijdig gewaarschuwd en dook ik onder de vloer. Mijn vader had in de jaren twintig ons huis aan de Lingewal gebouwd en daarbij rekening gehouden met stijgingen in de waterstand. Er was dus een behoorlijke ruimte onder de vloer!

Later in de oorlog is mijn broer uit Rotterdam ook bij ons in huis gekomen. Dat hing mede samen met de gezondheid van mijn moeder. Zij bleek een disfunctionerende hartklep te hebben en in die tijd was daar weinig aan te doen. Onze huisarts kwam haar elke avond een injectie geven en daarmee heeft hij haar leven ongetwijfeld verlengd. Ze heeft de bevrijding nog meegemaakt, maar is in december 1945 helaas toch overleden. Toch heeft de slechte gezondheid van mijn moeder ons ook beschermd! Toen de Duitsers bij gelegenheid inkwartiering eisten, deed mijn broer het voorkomen of mijn moeder, die toen veelvuldig op bed lag, een besmettelijke ziekte onder de leden had. Er heersten er nogal wat in die dagen en de Duitsers waren er als de dood voor! Zo zijn we een paar keer aan ongewenste Duitse huisgenoten ontsnapt!

Bij onraad ging ik onder de vloer

Bertus de Groot - 92 jaar

Naast ons huis was een grote loods die Tavenue werd genoemd en voor de oorlog als een soort gemeenschapscentrum fungeerde, waar toneelopvoeringen en dergelijke werden gegeven. In 1943 moesten daar alle radio's worden ingeleverd, maar feit is dat menige radio in de schuur achterin dat gebouw is weggeborgen tot betere tijden. In Tavenue werd ook zeer regelmatig door mijn vader, mijn broer, mijn latere zwager en andere dorpsgenoten naar Radio Oranje geluisterd. Mijn zwager heeft er trouwens ook nog een tijdje ondergedoken gezeten. Hij had een bed op het balkon staan. Daar lagen ook de meelzakken van de plaatselijke molenaar. Het wemelde er dus van de muizen! Als hij 's morgens de pispot leegde, dreven er verdrongen muizen in!

In de herfst van 1944, na Dolle Dinsdag, lag voor ons huis het schip van Otto Groeneveld uit Werkendam. Zijn schip was gevorderd door de Duitsers, maar voordat zij het in beslag kwamen nemen, heeft hij de mast eraf gehaald en compleet tot kachelhout verzaagd. De familie Groeneveld kreeg bij ons onderdak.

Het klinkt ongeloofelijk, maar ik heb tijdens mijn onderduikperiode nog een schriftelijke opleiding Bevolkingsboekhouding gevolgd. Daarvoor moest ik op zeker moment ook examen doen. In Rotterdam nota bene! Ik ben toen met een binnenvaartschipper van de firma Zevenhuizen en Mostert meegevaren, ben van boord gegaan bij het Witte Huis, het enige gebouw van het oude Rotterdam dat heel gebleven is na het bombardement van 14 mei, heb in gebouw 'Lommerrijk' in Hillegersberg examen gedaan en ben vervolgens weer mee teruggevaren. Bang? Nee, ik was niet zo bang uitgevallen. En dat examen heb ik gehaald.

Wij hebben altijd afstand bewaard

Arina van der Wal - 90 jaar

We waren thuis met vier meisjes. Ik was de derde in de rij. Vader was horlogemaker en opticien, met een winkel en een werkplaats aan huis. Ik heb hem van jongs af aan geholpen en groeide van lieverlee in het werk. Hij heeft me het vak geleerd en toen hij ermee ophield, heb ik de zaak van hem overgenomen. Mijn oudste zus was naaister, de zus direct boven mij werkte ook in de zaak. Zij haalde werk bij klanten op, mijn vader en ik repareerden het en zij bracht het weer bij de mensen thuis. In de oorlog heeft de zaak al die tijd doorgedraaid, al was er natuurlijk veel minder klandizie.

Al heen snel na de capitulatie kregen we Duitse inkwartiering. Ik weet nog dat de officier die bij ons aan de deur stond, er een grap over maakte: "Vier meisjes, nou, dan krijgt u vier soldaten!" Maar mijn moeder kon er niet om lachen. Er is overigens nooit iets geweest tussen ons als meisjes en die jonge kerels. Ze zijn behoorlijk lang gebleven, maar we hebben altijd afstand bewaard. Eén keer viel die afstand een beetje weg, dat was in het eerste oorlogsjaar met Kerstmis. We musicerden en zongen kerstliederen en ineens klopten die Duitsers op de deur en vroegen of ze erbij mochten zijn. Die hadden natuurlijk erge heimwee! Ze sliepen met z'n vieren in een opkamertje in het achterhuis en ze hadden in onze boomgaard een latrine gegraven, en daar een doek omheen gespannen. Ze hebben dat gat wel netjes dichtgegooid toen ze weer vertrokken. Ze hadden te horen gekregen dat ze naar Engeland moesten. Ik weet nog dat één van hen aan tafel zat en het geweer tegen zijn eigen hoofd zette en zei: "Ik sterf nog liever hier dan dat ik daarheen ga!" Ik gilde dat hij dat niet moest doen, en hij heeft het gelukkig ook niet gedaan. En in Engeland zijn ze uiteindelijk nooit gekomen.

Wij hebben altijd afstand bewaard

Arina van der Wal- 90 jaar

Terwijl we die vier Duitsers in het opkamertje te logeren hadden, verbleven daaronder twee onderduikers, Kees en Henk. De één was via mijn tante in Geldermalsen bij ons terecht gekomen toen daar de grond wat te heet onder de voeten werd, de ander was uit Asperen afkomstig. Beiden waren ondergedoken om niet als dwangarbeider naar Duitsland te hoeven. Ze hebben zich altijd heel voorzichtig gedragen en de Duitsers hebben hen nooit opgemerkt. Net zo min als ze er achter gekomen zijn dat mijn vader in een kast een radio verborgen had. Weliswaar hadden we er ook eentje ingeleverd toen dat in 1943 geëist werd, maar we hadden er twee ...

In de laatste wintermaanden van 44/45 kregen we nog evacuees uit Zaltbommel. Wij meisjes zijn toen op zolder gaan slapen, zodat deze mensen in ons bed konden liggen. Elke avond als dat echtpaar naar boven ging, zei hij tegen haar: "Zou je niet nog even naar het toilet gaan?" En dan zei zij: "Ik hoef niet meer." Maar als ze dan boven was, moest ze ineens toch en kwam ze, bij het flauwe schijnsel van zo'n kleine olielampje – want elektriciteit hadden we niet meer – weer die trap af. Wij waren altijd bang dat ze in het donker nog eens een trede zou missen en omlaag zou storten!

Op mij hebben in die laatste winter al die hongerige mensen uit Rotterdam, op zoek naar voedsel, veel indruk gemaakt. We hadden ze vaak aan de deur en mijn moeder was een in en in goed mens. We hadden zelf echt niet overvloedig te eten, maar ze stuurde geen mensen met lege handen of een lege maag van de deur. Dat ontroert me nog steeds, als ik daaraan denk! Wij moesten zelf vroeg op om melk te halen bij de boeren. Ik had zo'n blauw drinkkannetje waar het in moest, dat ik dan goed moest verstoppen onder mijn jas. Ook heb ik achter de maaiers koren geoogst op het land. Als er met de hand gemaaid werd, bleven er nogal eens wat losse halmen liggen. Dan hadden wij, zo noemden we dat naar het Bijbelboek Ruth, een 'Boaz-akker'!

SIGNALEMENT - DESCRIPTION.

Plaats en datum
van geboorte
Lieu et date de
naissance
Place and date
of birth

Woonplaats
Domicile
Domicile

Gelaatsvorm
Visage
Face

Kleur der oogen
Couleur des yeux
Colour of eyes

Kleur der haren
Couleur des cheveux
Colour of hair

Bijzondere kenteekenen
Signes particuliers
Special marks

Echtesnoote - femme - wife.

Handteekening van den houder
Signature du titulaire - Signature of bearer

Naam: Arina van der Wal

Roepnaam: Arina

Geboortedatum: 10-1-1925

Geboorteplaats: Herwijnen

Ik kon de hele oorlog ongehinderd doorwerken als smid

Alie van der Meijden - 93 jaar

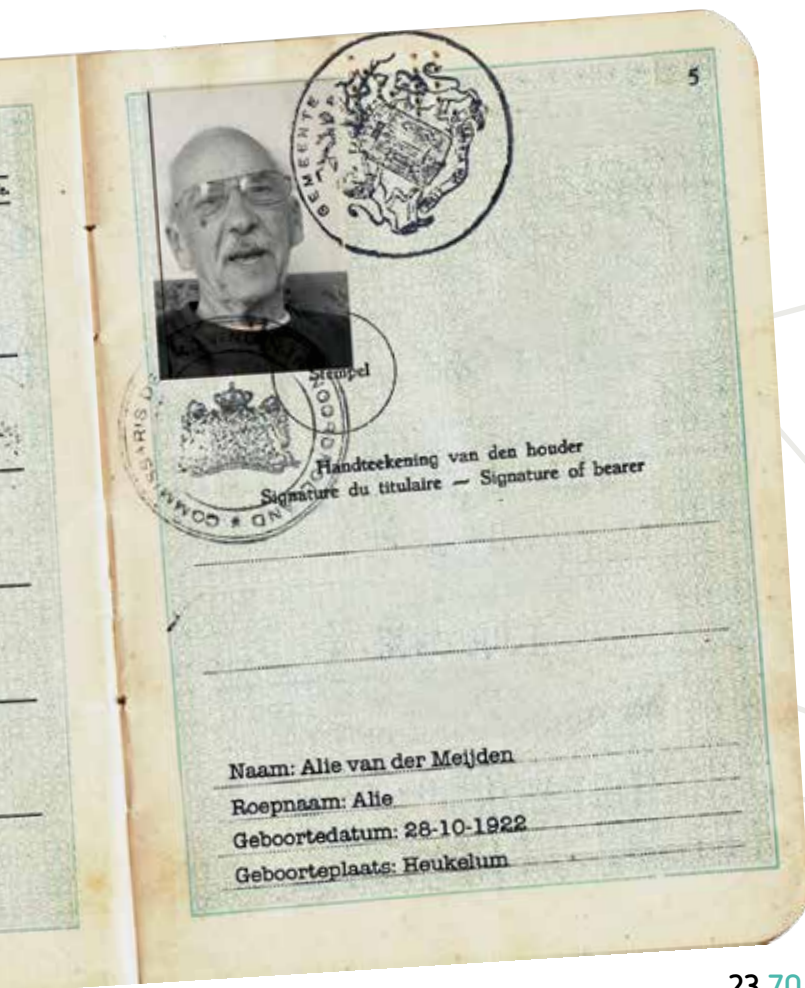
Toen de oorlog uitbrak, werkte ik al. Ik was smidsgezel bij Koos Nijssen in Kedichem. Die had ook een werkplaats in Heukelum waar ik vaak bezig was. Mijn grootste liefde was het beslaan van paarden. Dat ging de hele oorlog door, voor de smederij is altijd werk geweest. Wat wel lastig werd, was dat we op zeker moment geen stroom meer hadden. De blaasbalg moest weer handmatig bediend worden. Toen we voor de Duitsers moesten werken, heb ik een keer tegen een stel van die soldaten gezegd dat zij de blaasbalg maar moesten bedienen, zodat ik vuur had om mijn werk te doen. De keer daarop brachten ze Russische krijgsgevangenen mee die de hele dag aan de balg hebben gestaan. Die mannen hebben toen geruime tijd in Kedichem in de smidse meegewerkt. We konden er goed mee opschieten, al verstonden we elkaar niet. Met de Duitsers konden we trouwens ook best overweg. Het waren geen SS'ers, maar gewone mannen zoals wij. Wij deden ons werk, zij het hunne.

4

SIGNALEMENT — DESCRIPTION.

Echgenoot - femme - wife

Plaats en datum van geboorte Lieu et date de naissance Place and date of birth	
Woonplaats Domicile Domicile	
Gelaatsvorm Visage Face	
Kleur der oogen Couleur des yeux Colour of eyes	
Kleur der haren Couleur des cheveux Colour of hair	
Bijzondere kenteekenen Signes particuliers Special marks	

Je kunt wel zeggen dat het in Heukelum de hele oorlogstijd tamelijk rustig is gebleven. Maar het merendeel van onze jonge mannen was, voor zover ze niet waren ondergedoken, in Duitsland te werk gesteld. Gek genoeg is mij dat nooit overkomen. Ik ben in 1941 opgeroepen voor de medische keuring, werd prompt goedgekeurd en kreeg bericht dat ik naar Duitsland moest. Maar ik ben niet gegaan. Daarna ben ik nog drie keer opgeroepen, maar ik ben altijd hier gebleven en heb ook al die tijd gewoon doorgewerkt in de smederij. Ik vermoed dat iemand op het gemeentehuis mij de hand boven het hoofd gehouden heeft, maar tot op vandaag weet ik het fijne er niet van. In elk geval was ik op zeker moment een van de nog zeer weinige jonge mannen in ons stadje. Als er een razzia dreigde of als daar geruchten over gingen, sliep ik voor alle zekerheid buiten in het veld, of bracht ik de nacht door in de steenfabriek. Mijn vader en één van mijn broers hebben in het veld bij Asperen schuttersputten moeten graven voor de Duitsers. Mijn andere broer Henk weigerde echter pertinent om voor de Duitsers te werken. Toen we op een dag gesommeerd werden om een transport paarden naar de Duitse grens te begeleiden, lopend heen en lopend terug, zei Henk: "Dat doe ik niet. Wat jij?" Toen zijn we er samen tussenuit geknepen, naar Leerdam, waar onze zuster Betje woonde. Bij de slagboom op de Notendijk stonden twee jonge Duitse soldaten. Ze lachten: "Haben sie Angst?" en vervolgens klonk het "laufen!"

Ik kon de hele oorlog ongehinderd doorwerken als smid

Alie van der Meijden - 93 jaar

De meest enerverende gebeurtenis was wel het nachtelijke transport van een koe. Mijn baas, de smid in Kedichem, had bij een boer in Heukelum een koe gekocht met de bedoeling deze clandestien te slachten. Hij vroeg mij om dat beest 's nachts naar de overkant te smokkelen. Dus in die bewuste nacht ging ik met mijn neef Jacob en dat onwillige beest op pad. Het was ver na spertijd, dus we waren dubbel in overtreding! Op zeker moment hoorden we voetstappen. Wij dachten: een Duitser! Jacob, een nogal heetgebakerd type, fluisterde: "Als 'ie alleen is, verzuipen we hem!" Ik ben wat bedaarder van aard, dus ik maakte wat sussende geluiden. Het bleek gelukkig om een goede bekende, Wim Goes, te gaan die een vergunning had om al zo vroeg in de morgen naar zijn werk te gaan. Hij heeft nog geholpen om de koe op de veerpont van Koos te krijgen en diezelfde morgen is het dier heimelijk geslacht.

Bang was ik niet, die hele oorlogstijd eigenlijk niet. Ik had de leeftijd waarop je dit soort dingen eerder spannend dan angstig vond!

Wat oorlog was, wisten we niet

Bram Groen - 92 jaar

In de vooroorlogs jaren hebben we in ons gezin armoede gekend. Ik was bijna zeventien toen de oorlog begon. Toen had ik er negen jaar lagere school opzitten. Officieel duurde die acht jaar, maar mijn vader had weten te bewerkstelligen dat ik nog een extra jaar mocht doen. Er was toch geen werk voor me en dan liep ik tenminste niet langs de straat te slingeren! Een fiets om in Gorkum een middelbare schoolopleiding te volgen, kon er niet af bij ons. Die armoede is ook de reden geweest dat in de vooroorlogse jaren in ons dorp nogal wat mensen lid van de N.S.B. werden. Ik kon dat voor de oorlog wel begrijpen, maar ik vind dat ze in de oorlog wijzer hadden moeten zijn!

De mobilisatie van de Nederlandse militairen in september 1939 was voor jongens van mijn leeftijd, ik was toen zestien, vooral interessant en spannend. Wat oorlog was, wisten we niet. Toen op 10 mei 1940 's morgens vroeg al die vliegtuigen overkwamen, klommen we op de Waaldijk om toch vooral niets te missen van dat boeiende schouwspel! Wij kregen in het dorp overigens niet te maken met fanatieke SS'ers. De Duitse soldaten die bij de molen jarenlang een wachtpost hebben bemand, raakten gaandeweg ingeburgerd en waren goed met de bevolking. Niet dat er nooit een incident plaatsvond... Ik weet nog dat ik op een avond met twee vrienden na spertijd nog op straat was en daarbij twee Duitsers tegen het lijf liep. De volgende dag werden we door de Duitsers aan een stevige zaagklus gezet!

Wat oorlog was, wisten we niet

Bram Groen- 92 jaar

Naarmate de oorlog duurde, werd de sfeer meer gespannen. Ik kreeg in 1943 in Tiel te horen dat ik was uitverkoren om in Duitsland te gaan werken. Ik had toen al enkele jaren vast werk bij een fruitbedrijf. Maar dat stagneerde nu: ik dook onder. Mensen van het verzet bezorgden me een onderduikadres bij een boer in Hoornaar. De reis daarheen begon trouwens heel spannend, want onze overbuurman was een felle N.S.B.'er. Toen ik op mijn fiets stapte, een houten kistje met wat persoonlijke zaken achterop, was hij net bezig om beneden aan de dijk zijn heg te knippen. Om geen argwaan te wekken kon ik toen niet omstandig afscheid van mijn vader en moeder nemen. Ik ben naar Arkel gefietst, waar twee mannen van de ondergrondse mij opwachtten. Afsproken was dat ik als herkenningsteken een witte zakdoek om mijn hand gewikkeld had en één van hen zou een witte zakdoek om zijn fietsstuur hebben. Ze hebben mij meegenomen naar de oever van het Merwedekanaal, waar we gewacht hebben tot de schemering. Vervolgens brachten ze me naar mijn onderduikadres, een grote boerderij in Hoornaar, waar ik overdag op de boerderij hielp en 's nachts bij één van de knechts thuis sliep. Ik ben daar ongeveer drie maanden gebleven en had het er goed. Maar toen er bij de burens een razzia was gehouden, leek het me niet veilig om er langer te blijven en ben ik vervolgens ondergedoken bij een tante aan de Diefdijk bij Leerdam.

In september 1944 ben ik terug naar huis gegaan. Het was veilig in het dorp, de Duitse militairen die nog in Herwijnen zaten, leken geen ander doel te hebben dan daar onopvallend het einde van de oorlog te halen. Het kwam mijn baas ter ore dat ik weer thuis was en omdat er nog heel veel fruit geplukt moest worden, kon hij me goed gebruiken. Ik heb het erop gewaagd en heb nooit enige last ondervonden van de Duitsers.

Al met al ben ik de oorlogsjaren goed doorgekomen. Soms, hoe gek het mag klinken, ben ik wel eens blij dat ik dit allemaal heb meegemaakt. Door die ervaringen ben ik beter in staat om het actuele nieuws te verwerken. Ik volg het nauwgezet, maar ik raak er niet door van slag. Ik weet wat oorlog is, ik weet ook dat het weer voorbij gaat.

De jonge mensen van nu wil ik aanmoedigen om hun kansen te benutten: leer, studeer, zodat je iets in de wereld kunt betekenen. En slinger vooral niet doelloos langs de straat!

Colofon

Organisatie

Servicepunt Amateurkunst Rivierengebied
Postbus 250
4000 AG Tiel

Bezoekadres

Kleine Plantage 1a, Tiel
Telefoon: (0344) 636060
E-mail: amateurkunst@plantage.info
Internet: www.servicepuntamateurkunst.info

Hans van Gemert
Leslie Oostveen
Henk Fonteyn
Ingrid Zaaier
Richard Brusse

Projectleider
Artistiek leider
Auteur
Projectmedewerker
Video productie

Financiële ondersteuning

Cultuur- en Erfgoedpact
Prins Bernard Cultuurfonds
Fonds Sluyterman van Loo
RCOAK

Promotiemateriaal

Ontwerp: StudioBont (www.studio-bont.nl)

Met dank aan:

De Plantage, centrum voor de kunsten,
ENVANDOOREN, Zorgcentrum Avondlicht Herwijnen,
School met de Bijbel Herwijnen en de Historische
Vereniging Den Ouden Dijk.

Een speciale dank aan de ouders die hun
verhaal hebben willen delen en de leerlingen van de
School met de Bijbel die op respectvolle wijze met de
verhalen van de ouders om zijn gegaan!